

FERHENG NÂME-İ SA'DÎ TERCÜMESİNDEKİ ARKAİK SÖZ VARLIĞI HAKKINDA-I*

Mustafa ÖZKAN**

ÖZ

XIV. yüz yılda Türk dili ve edebiyatının gelişmesine Farsçadan yaptığı tercümelemlerle büyük katkıda bulunmuş olan Hoca Mesud, bu tercümelerinde Türkçe'yi büyük bir başarı ile kullanmıştır. Bu bakımdan dili sade, canlı ve akıcıdır. Gerek *Süheyl ü Nevbahar*'da, gerekse *Ferhengnâme*'de belirttiği gibi, bu eserleri kelime kelime tercüme etmeyip, o söz Türkçede nasıl söyleniyorsa o şekilde ifadeye çalışmış ve yaptığı tercümeye yabancı sözü katmamıştır. Bu da onun yaptığı bu tercümelerin alelâde bir çeviri olmayıp yarı telif bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Nitekim *Ferhengnâme*'yi *Bostan*'la karşılaştıran Kilisli Rifat, Hoca Mesud'un şairlik kudretini takdirle karşıladığı gibi, Fuat Köprülü de Hoca Mesud'un şairlik kudretinin fevkalâde yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Eserlerini bir sanatçı titizliği ile meydana getiren müellif, onların yalnızca beğenilmesini değil, ayrıca okuyucunun bundan zevk almasını da gaye edinmiştir. Bu bakımdan eserlerini hikmetli sözler, temsiller ve öğütlerle süslemiştir. Onun için eserlerinde halkça söyleyişlere, deyimlere ve ata sözlerine çok sık rastlanır. Bu bakımdan Hoca Mesud'un tercümelemleri XIV. yüzyıl Türkçesinin kelime hazinesi ve gramer yapısı bakımından son derece önemlidir. Biz de çalışmamızda *Ferhengnâme-i Sa'dî* eserinde yer alan arkaik kelimeleri ele alarak inceledik.

Anahtar Kelimeler: Ferhengnâme-i Sa'dî, Hoca Mesud, arkaik kelimeler

* Bu makale 03.06.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.06.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.06.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Mustafa Özkan, Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesindeki Arkaik Söz Varlığı Hakkında-I, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 14-43.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI:10.7596/katud.20102021.002

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi (emekli)

ABSTRACT

In in the fourteenth century Hodja Mesud, who has made a great contribution to the development of Turkish language and literature in the century with his translations from Persian, has used Turkish with great success in these translations. In this respect, the language is simple, lively and fluent. As Süheyl ü Nevbahar and Ferhengnâme stated, he did not translate these works word for word, but tried to express that word as it is said in Turkish, and did not include foreign words in his translation. This shows that these translations made by him are not an ordinary translation but have a semi-copyrighted quality. As a matter of fact, Rifat from Kilis, who compared Ferhengname with Bostan, appreciated Hodja Mesud's poetic power, and Fuat Köprülü also states that Hodja Mesud's poetic power was exceptionally high.

The author, who creates his works with the meticulousness of an artist, aims not only to be admired but also for the reader to enjoy them. In this respect, he embellished his works with wise words, representations and advice. Therefore, popular sayings, idioms and proverbs are very common in his works. In this respect, Hodja Mesud's translations are in XIV. It is extremely important in terms of vocabulary and grammatical structure of century Turkish. In our study, we examined the archaic words in Ferhengnâme-i Sa'dî.

Key Words: Ferhengnâme-i Sa'dî, Hodja Mesud, the archaic words

Giriş

Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Orta ve Doğu Anadolu'da muhtelif yerlere iskân edilmiş olan Kayı Oğuzları'ndan küçük bir kısmı, XIII. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Anadolu'da Türk-Bizans sınırında yaşamaktaydı. Moğollar'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesinin ardından (1243) Osman Bey de Kuzeybatı Anadolu'daki küçük uç beyliğinin emîri olarak sivrilmeye başlamış ve o bölgede Bizanslılar'a karşı savaşıyan gazilerin önderliğini üstlenmişti. Bizans topraklarının o zamanki anarşisinden ve metrük durumundan yararlanan Osman Bey, topraklarını yavaş yavaş genişletmeye başladı. 1300 yıllarına gelindiğinde Eskişehir ve İznik ovasına kadar uzanan alanı ele geçirmişti. Gerek merkezde gerekse Balkanlar'da türlü gâilelerle meşgul olan ve Batı Anadolu'da Germiyanogulları ile ona tâbi sahil beylikleriyle uğraşan Bizans, uzun süre Osman Bey'e karşı koyabilme imkânını bulamadı. Osmanlılar sürekli ilerleme kaydetmekteydiler. 1326'da Orhan Bey Bursa'yı ele geçirdi. Bu fetih, beyliğin artık devlete dönüştürülmesini sağlayacak idarî, malî ve askerî gücün biriktirilmesinde ilk büyük adımı oluşturdu. Osmanlılar'ın sürekli ilerleyişinden ve İznik'in tehdit edilmesinden telâşa düşen Bizans İmparatoru III. Andronic, Orhan Bey'le yaptığı savaşı

kaybetti ve İznik 1331'de Osmanlılar'ın eline geçti. 1338'de de İzmit'i ele geçiren Orhan Bey, 1345'te Karesi topraklarını ilhak etti. Kocaeli yarımadasına hâkim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in tecrübeli kumandanları sayesinde 1360 seferiyle Trakya'nın stratejik bakımdan en mühim yerlerini ele geçirmişlerdi.

I. Murad tahta çıktığı zaman Türkler Avrupa kıyısında kesin olarak yerleşmişlerdi. I. Murad, 1389 yılına kadar devam eden saltanatı sırasında, Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinin sarsılmaz bir biçimde yerleşmesini temin etti. Balkanlar'daki güçlerini arttıran Osmanlılar, I. Murad zamanından itibaren Anadolu'da da sınırlarını genişletmeye başlamışlardı. Bu hükümdar zamanında Osmanlılar Konya'ya kadar ilerleyerek, Selçuklu vârisi iddialarıyla öteki Türkmen beyliklerinin koruyuculuğunu üstlenmiş olan Karamanoğulları üzerindeki baskıyı arttırdılar. 1387 yılındaki Frenkyazısı Savaşı'nda Karamanoğulları yenildi ve Konya kuşatıldı. Böylece Karamanoğulları I. Murad'ın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı. Artık Osmanlılar Anadolu'da da rakipsiz hale gelmişlerdi. I. Murad bu hareketiyle Anadolu'da Türk birliğini sağlama yolunda önemli bir adım atmış bulunuyordu.

Böylece Osmanlılar sınırlarını genişletmek ve Anadolu'da siyasî birliği sağlamak maksadıyla artık harekete geçmişlerdi. Bu hareketin tabii sonucu olarak birçok beyliğe son verildi. Özellikle Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1402) Karaman, Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan beylikleri ortadan kaldırılmış ve Osmanlı Devleti Anadolu ve Balkanlar'da sağlam bir imparatorluk şeklinde kurulmuş bulunuyordu.¹ Ancak Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi, kurulan birliğin dağılmasına ve beyliklerin yeniden canlanmasına sebep oldu. Fakat Osmanlılar hızla eski güçlerini kazanarak beylikleri teker teker ortadan kaldırdılar ve Anadolu'da siyasî birliği yeniden sağlamayı başardılar.

Anadolu beyliklerinde aralarındaki mücadelelere rağmen, XIV ve XV. yüzyıllarda ilim ve fikir hayatı parlak bir şekilde devam etmiş, belli başlı Anadolu şehirleri Kastamonu, Ankara, Sinop, Kütahya, Tire, Kırşehir, Amasya birer ilim merkezi haline gelmişti. İlim adamlarına büyük değer veren beyler, diğer yandan ilmî faaliyetlerin rahatça yapılabilmesini sağlamak amacıyla medrese, kütüphane gibi yapılar kurmaya da büyük önem vermekteydiler. Hükümdarların bu yakın ilgi ve teşviki sayesinde tıp, astronomi, matematik, edebiyat, tarih, tasavvuf vb. çeşitli alanlarda pek çok kıymetli eser meydana getirildi.

Anadolu Selçukluları'nda sadece basit muhtevalı eserlerde görülen Türkçe, Beylikler zamanında şuurlu olarak bir yazı dili olma hedefine doğru ilerleme kaydetmekteydi. Bunda da başta bulunan beylerin tutumları büyük rol

¹ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994, s. 105.

oynamaktaydı. Yıkılan Selçuklu Devleti'nin yerini almak isteyen her beylik, kendi hükümet merkezini bir kültür ve sanat merkezi haline getirmek için uğraşmaktaydı. Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri Arap ve Fars kültürünü fazla tanımıyorlardı, bu yüzden Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler.

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren, Moğol baskısı yüzünden sürekli olarak batıya doğru akan Oğuz kütleleri, Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasına ve önceden burada var olan edebî geleneklerin yeni gelenlerle beslenerek daha da zenginleşmesine sebep oldular. Böylece artan Türk nüfusun tesiriyle Türkçe, Farsça karşısında gittikçe kendini kabul ettirmeye ve Farsça'nın hakimiyetine son vererek bir yazı dili olarak yavaş yavaş filizlenmeye başladı. Beyliklerin başında bulunan hükümdar ve beylerin kendi millî dil ve kültürlerine değer verip Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri koruyup teşvik etmeleri de filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Artık Türkçe hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştu.

Beylikler döneminde Türk şairleri genellikle İran edebiyatındaki örneklerden etkilenerek eserler ortaya koyduklarından, bağlı buldukları kültür alanının gerektirdiği kimi kelimeleri Türkçe'ye taşımışlardır. Böylece Türkçe'ye pek çok Arapça ve Farsça kelime girmiştir. Ancak bu kelimelerin sayısı, klasik Osmanlıca dönemine göre oldukça azdır. Bu bakımdan bazı kelimelerin Arapça ve Farsçaları ile yan yana kullanıldıkları görülmektedir: *Çalap-Tanrı-Allah, uçmak-cennet, tamu-cehennem, sevi-aşk, yazuk-günah, süci-şarap, esrük-sarhoş, sayru-hasta, kul-bende* gibi.

Böylece gerek Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları, gerekse şair ve yazarların idealist bir anlayışla eserler ortaya koymaları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserlerine karşılık Beylikler döneminde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasihatnâmeler; tıbbı, baytarlığa, avcılığa, cevherlere, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif kitaplar; edebî alanda dinî-destanî manzum ve mensur eserler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. birçok eser meydana getirilerek Türkçe edebî bir dil olarak iyice işlendi.

2. Beylikler Döneminde Meydana Getirilen Tercümelerin Çerçevesi

Meydana getirilen bu tercümelerin en önemli özellikleri, bunların hemen hepsinin Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş olmalarıdır. Muhteva olarak da tercümelerin büyük çoğunluğu dini niteliklidir. Böyle olması da gayet tabiidir. Çünkü yeni bir din ve onun etkisiyle oluşmaya başlayan yeni bir sosyal yapı

söz konusudur. Böyle olunca da ilk örnekler ister istemez dinî nitelik ve öğretici nitelik taşımaktadır.

Tercümelerin mukaddime kısımlarında mütercimler tercümeyi hangi muhatap kitleye yönelttiklerini ve ne sebeple tercüme ettiklerini belirtmektedirler. Buna göre eserlerin değişik amaçlara yönelik olarak farklı muhatap gruplara hitaben yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tercümelere bazıları padişahların ve yöneticilerin isteği ile Türkçe eser yazma ve onların Kültür faaliyetlerini desteklemeleri; tamamen Türk olan tebaanın Türkçe yazmaya zorlamaları; tarikat büyüklerinin halkı aydınlatmak amacı ile Türkçe yazmaları; hayır dua ile anılma ve unutulmamama düşüncesi; ilme hizmet etmek amacıyla; meslek gayreti; konuda çeşitlilik ortaya koyma düşüncesi; Türkçenin bilinçle işlenmesi gibi değişik sebeplerle eserler ortaya konmuştur.² Bu bakımdan çok farklı türde tercüme yapılmıştır: *1. Kur'an Tercümelei, 2 Hadis Tercümelei, 3. Siyer Tercümelei, 4. Fıkıh ve İlmihal Niteliği Taşıyan Tercümelei, 5. Kısasü'l-enbiya Tercümelei, 6. Tezkiretü'l-evliyâ Tercümelei, 7. Dinî ve Tasavvufî Konulu Tercümelei, 8. Tarih Tercümelei, 9. Siyasetname, nasihatname, mevize türünden eserler, 10. Tıp, matematik, zooloji, madenler vb. alanlarda meydana getirilen tercümelei, 11. Mesnevi şekliyle yazılmış çeşitli hikâyelerin tercümelei.*³

Türkçenin gerek Eski Türkçe, gerekse Orta Türkçe döneminde bilim, kültür ve edebî dil olması yolunda büyük emek harcanmış, hem dinî hem de tıp, hukuk, botanik vs. öteki bilimlere ait eserler Türkçeye çevrilirken bu bilimlere ait terimlerin Türkçeleştirilmesine büyük özen gösterilmiştir. Türkçenin sahip olduğu imkânlardan yararlanılarak, dile sokulan kavramlara ya doğrudan doğruya karşılıklar bulunmuş ya da denk türetmeler yapılarak, dilin söz dağarcığı zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Dilin işlenip olgun bir duruma yükseltilmesi yolundaki çalışmalara, Beylikler döneminde de devam edilmiş ve Türkçe bu dönemde iyice işlenip yüksek anlatım gücüne sahip bir yazı dili durumuna gelmiştir. Beylikler dönemi Türkçesinde hem Eski Türkçeden gelen arkaik şekiller, hem de Oğuzca şekiller bir arada yaşamaktadır.

3. *Ferhengenâme-i Sa'di Tercümesi*

² Kemal Yavuz, „ XII-XV. Asır Dil Yâdigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27, 1983, s. 9-54.

³ Beylikler döneminde ortaya konan tercümelei ve bunların Türk diline etkisi için bk. Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelei Türk Diline Etkisi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (3) İstanbul 2011, s.1-64.

Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi, İran edebiyatının önemli şahsiyetlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) *Bostan* adlı eserinin manzum olarak Türkçeye yapılan ilk tercümesidir. Hoca Mesud⁴ tarafından tercüme edilen ve 1073 beyitten oluşan eser, aruzun "feûlün feûlün feûlün feûl" kalıbıyla 755'te (1354) meydana getirilmiştir. Mütercim eserin "Sebeb-i Tercüme sāhten ve Ta'yîn-i Tārîh" bölümünde, eserin yazılışıyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

a) Yazılış Sebebi

Sebeb-i Tercüme Sāhten ve Ta'yîn-i Tārîh

Söz añlayanuñdur atında ' azîz
Bu ma' niyi key bilür ehl-i temîz

Ki söz yüce göklerden inmiş-dürür
Gönülden geçüp dilde dinmiş-dürür

Çalap anı hem cānlar içinde or
Çü inmiş ola gökden olmaya or

Ne dilce olur-ısa ma' nîdür aşl
Ki anuñ-içün onılur bāb u faşl

Gerek söz ola ma' nilü hem oñat
Tefāvüt degül dir-ıse Türk ü Tat

Olar kim cihāndan sefer itdiler
Cihānda sözi odılar gitdiler

Ecel irse n'ola Çalap emridür
Kişinüñ şöñında sözi ' ömridür

Kim anuñ-ıla unıdılmaz adı
Dün ü gün añar bilişi hem yadı

...

⁴ Hoca Mesud hakkında bk. Mustafa ÖZKAN, "Hoca Mesud Hayatı ve Eserlerine Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 84 (İstanbul 1993), s. 183-202; a.mlf., *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Genişletilmiş 5. Baskı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017, s.213-229.

Oturur-iken bir gün odamda ben
Hem igen melûl idüm ol demde ben

Birez fikr ü ögüm dirilsün diyü
Dağılmağ-ıçün hâtırundan kayu

Okıdumdı *Ferhengnâme* sözin
Ki Sa^c dî düzüpdür anı añsuzın

Ögüme düşe geldi didüm hele
N'ola bu dağı Türki'ye ger gele

Ki *Bostân* içinden dirilmiş-dürür
Öküş hoş ögütler virilmiş-dürür

Şu resm-ile her kim ala okıya
Eli varmaya kim elinden kıoya

Bu endişeye gönülümü bağladum
Olasın oranladum u çağladum

Niçeme ki hâtır degül-idi cem^c
İçinde idi odı nite ki şem^c

Anuñ degme bir beytine tercüme
Düzüp sürmedüm yad sözi hıarcuma

Çü fikrüm tamarında kıan itdi cüş
Tamâm eyledüm Tañrı fazlında uş

İ söz bilen inanmaz-ısañ şına
Muķâbil getür anı Tatçasına

Göresin ki eyle midür didügüm
Belüre ne deñlü emek yidügüm

Ki her beyti yirlü yirince dürüst
Nite Tatçadan Türkiye geldi cüst

Ger ayruksı olur-ısa harf u şavt
Nite ola bir nesne ma' nide fevt

Şu yılda ki düzüldi uşbu kitāb
Nebī hicretinden şorılsa hisāb

Yidi yüz ü elli bişinde tamām
Ki tāriḥ yazılı dutar ḥāş u 'ām

Bilürem şu ḥaddüm yoğ-ıdı belī
Ki itdüm bu küstahlığı ben velī

Sa' ādet degül mi ki dutup boyın
Sözi düze Mes' üd Sa' dīleyin

...

Baḥa ṭanz idüp kesmesün kimse yol
Bayık bunu düzmekde maḳşüdum ol

Ki benden cihānda ḳala yāḍigār
Çü ben ḳalmayam u döne rūzigār

Hemin söz ḳalur va' z çün ire va' d
Ḳanı Sa' dī vü n'oldı Bū Bekr-i Sa' d

Olardan ki sürdi cihānda murād
Ḥikāyet ḳalupdur daḥı bir key ad (vr. 2b-4a)⁵

Hoca Mesud düşünceli ve kaygılı olduğu bir günde odasında otururken, dünyada güzel söz bırakıp gidenlerin adlarının unutulmadığını, her zaman hayırla yad edildiklerini düşünür. Kendisi de hayırla anılacak böyle bir eser

⁵ Beyit numaraları Ali Emiri (A) nüshasına göre verilmiştir, ancak zaman zaman Manisa nüshasından (M) da yararlanılmıştır.

bırakmak ister. Bu düşüncelerle fikri karma karışık iken, bir zamanlar *Ferhengnâme* adında *Bostan*'dan seçilmiş, birçok öğüt içeren bir müntehab okuduğunu hatırlar. Eseri çok beğenen Hoca Mesud, bunu Türkçeye tercüme etmek ister. Böylece hem kaygılarının giderilmesi, hem fikrinin derlenip toparlanması için vaktini kollayarak tercümeğe başlar. Tanrının yardımı ile, büyük emek vererek sözlerine hiç yabancı sözü katmadan eseri Farsçadan *Türkçeye* tercüme eder. Ancak *Ferhengnâme*'yi eski harflerle neşreden Kilisli Rifat, tercümeğe esas olan *Ferhengnâme-i Sa'dî*'yi, yani müntehab *Bostan*'ı bulmak için 60 kadar *Bostan* nüshasını tetkik ettiğini, birbirine pek uymayan bu müntehablar arasında *Ferhengnâme* adlı bir nüshaya rastlamadığını, yalnız nüshalardan birinin sonunda "*tamâm şod Edebnâme-i Sa'dî*" ibaresine rastladığını ve bundan da *Bostan* kitabının *Edebnâme-i Sa'dî* adıyla da anıldığını söylemektedir.⁶

Hoca Mesud'a göre Sâdî büyük bir üstattır, *Bostan* ise çok değerli bir eserdir. Böylesine üstün bir eseri tercümeğe haddinin olmadığını; ama yine de bu "küstahlığı" yaptığını şu şekilde dile getirir:

Bilürem şu haddüm yoğ-ıdı belî
Ki itdüm bu küstahlığı ben velî

Sa' âdet degül mi ki dutup boyın
Sözi düze Mes' üd Sa' dileyin

Görür 'öd ağacını kim hoş düter
Üzerlik dağı özin oda atar

Tatarî at irişimez tâzıya
Şuyınca yiler düşüben yazıya

...

Benüm dağı hem aña beñzer işüm
'Ayıblamasun yadum u bilişüm

Baña tanz idüp kesmesün kimse yol

⁶ Kilisli Muallim Rifat-Veled Çelebi, (*Kır şehri*)li ve *Ta'bir-i Diğerle* (*Gül şehri*)li, *Gülşehri Mahlasıyla Meşhur Şeyh Mes'üd b. Osman, Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, "Tekmile", İstanbul 1340-1342, s.5-6.

Bayık bunı düzmekde maqşûdum ol

Ki benden cihânda qala yâdigâr
Çü ben qalmayam u döne rûzigâr

Hemin söz qalur va'z çün ire va'd
Qanı Sa'dî vü n'oldı Bû Bekr-i Sa'd

Olardan ki sürdi cihânda murâd
Hikâyet qalupdur dağı bir key ad (vr.3b)

b) Yazılış Tarihi

Böylece büyük emek vererek tercümeyi tamamlayan Hoca Mesud, tercüme tarihini de şu beyitlerle dile getirir:

Çü fikrüm tamarında qan itdi cüş
Tamâm eyledüm Tañrı fazlında uş

İ söz bilen inanmaz-ısañ şına
Muqâbil getür anı Tatçasına

Göresin ki eyle midür didüğüm
Belüre ne deñlü emek yidüğüm

Ki her beyti yirlü yirince dürüst
Nite Tatçadan Türkiye geldi cüst

Ger ayruqsı olur-ısa ħarf u şavt
Nite ola bir nesne ma'nide fevt

Şu yılda ki düzüldi uşbu kitâb
Nebî hicretinden şorılsa ħisâb

Yidi yüz ü elli bişinde tamâm
Ki târiħ yazılı dutar ħâş u 'âm (vr. 3b)

Buna göre, Hoca Mesud tercümeyle 755 (1354) yılında tamamlamıştır. Eserde tercümenin kime sunulduğuna dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bu bakımdan tercümenin kime sunulduğu bilinmemektedir.

Ferhengnâme, *Bostan*'ın tamamının tercümesi olmayıp, seçilmiş bir kısım beyitlerin tercümesidir. Hacim itibariyle 4044 beyit olan *Bostan*'ın aşağı yukarı dörtte birinden biraz fazladır. Eser kelime kelime yapılmış bir çeviriden çok umumi manaya göre yapılmış bir tercüme görünümü arz etmektedir. Bu bakımdan da tercüme edilen beyitlerde bazen belirli bir sıra takip edilmekle birlikte, çoğu zaman bu sıra gözetilmemiştir. *Bostan* adl ve insaf, ihsan ve cömertlik, aşk ve sarhoşluk, huzu ve huşu, teslim ve rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacaat ve hatime olmak üzere on bölümden ibarettir. Tercümede bu bölümler kesin bir şekilde ayrılmamıştır. Tercümede *Bostan*'daki sıraya bağlı kalınmakla birlikte, hikâyelerin hepsini alınmamış, bunlardan bir seçim yapılarak o kısımlar tercüme edilmiştir. Tercüme edilen bu kısımlara da uygun başlıklar konulmuştur. Ayrıca Hoca Mesud, *Bostan*dan farklı olarak tercümeyle “Sebeb-i Tercüme Sâhten ve Ta’yîn-i Târih” ve “ Der Naşîhat-ı Mülûk ve Selâtin” bölümlerini eklemiştir.

4. Ferhengnâme-i Sa'di Tercümesinin İçeriği

Klasik mesnevilerdeki tertip özelliklerine uygun olan *Ferhengnâme*'de tevhid, naat, sebeb-i tercüme bölümlerinden sonra dinî ve ahlâkî öğütler ve bunlarla ilgili hikâyelerin yer aldığı esas konu bölümü gelir. Burada kısaca şu görüşler ele alınıp işlenmiştir:

"Yöneticiler yoksulları gözetmeli, halka zulmedip sert davranmamalıdır. Güçlüler zayıfların halini bilmeli, sultanlar ahaliye babanın oğluna davrandığı gibi şefkatle davranmalıdır. İyilikte bulunmalı, iyilikle fitne yolunu kapamalıdır. Düşmana merhamet etmemeli ve askerden hiç bir şey esirgenmemelidir.

Fırsat elde iken ihsanda bulunmalı, cimrilikten sakınılmalıdır. Yetimleri koruyup gözeterek, düşenin elinden tutarak, gönül yaparak, dünyayı verip ahiret satın alınmalıdır.

Âşıklar cevri ü cefa ehlidirler; pervane gibi ateşe düşmüşlerdir. Sema ehli dünyaya tapmamalıdır, dünya sema ile doludur.

İnsanın aslı topraktır; bu yüzden toprak gibi mütevazî ve tatlı sözlü olmalıdır. Tatlı sözlünün işi de tatlı olur. Ekşi suratlının yemeğini yemek haramdır.

Saadet insana Tanrı vergisidir. Talihi yâr olanı kılıç dahi kesmez.

İbadet ihlâs ile yapılmalı, riyadan vaz geçmelidir.

Kişi kanaatle davranıp dilini tutmasını bilmelidir. İyi ve kötü hakkında lâf taşımamalıdır.

Huy güzelliği yüz güzelliğinden daha önemlidir. Kendi güzel, fakat huyu çirkin kadından, huyu güzel kendi çirkin kadın daha üstündür. Çocuklara daha küçükken hüner öğretilmeli, zenginliğe güvenmemelidir.

İş ve davranışlarda Hakk'ın rızası gözetilmeli, halkın dedikodusundan uzak durmalıdır. Zira peygamberler dahi halkın dilinden kurtulamamışlardır.

Ömrü gafletle geçirmemeli, fırsat elde iken onu iyi değerlendirmelidir. Bu dünyada hayırlı ameller işleyip insanın adını ebedî kılacak eserler bırakmalıdır." Bu kısımdan sonra ise eser, hâtime ve münacaat ile sona ermektedir.

Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi, dil bakımından XIV. yüz yıla ait sayılı mahsullerden olması ve dilinin bir çok arkaik özellik göstermesi sebebiyle dil tarihi açısından önemli bir eserdir. Şairin, tercüme yapıırken fikir ve mana bakımından eserin aslına sıkı sıkıya bağlı kalması ve aynı vezinle tercüme çalışması birçok beytin söz dizimi bakımından zayıf düşmesine sebep olmuştur.⁷ Bununla birlikte dili canlı sade ve akıcıdır. Kelime seçimi bakımından genellikle devrinin yaşayan Türkçesini kullanmaya itina göstermiş olmakla beraber, vezin ve kafiye yönünden sıkıştığı zamanlarda Arapça ve Farsça kelimeler de kullanmıştır. Malzeme itibariyle dili Şeyyad Hamza, Âşık Paşa ve Gülşehrî'nin dili doğrultusundadır. Mütercimim edebî kudreti ise fevkalâde sayılabilecek bir seviyede olup çağdaşlarından hiç de geride değildir. Ferhengnâme'yi yayımlayan Kilisli Rifat, müellifin edebi kudreti ve Türkçeye hâkimiyeti hususunda şu bilgileri vermektedir:

“Müellif hazretlerinin kudret-i edebiyesi pek yüksektir. Birçok yerde Şeyh Sa'dî'nin fikirlerini daha güzel bir hale koymuş, mazmunu daha ziyade parlatmıştır. Müellif hangi bir beytin tercümesinde harfiyen tercüme taraftarı olmamış ve daima meâli düşünmüştür. Bir de müellif tercümede mümkün olduğu kadar Arabî ve Farisi kelime isti'malinden kaçmış ve Türklüğünü muhafaza etmiştir. Aralık aralık bazı beyitler pek parlak ise de “Der Nasihat-ı Cüvânân” faslını teşkil eden 942-981 arasındaki 39 beyit fevkaladedir. Bu beyitlerin çokları aslına geçmiştir. Hatta müellifin

⁷ Ahmet Kartal, “Sa'dî'nin Bostan'ı ile Hoca Mes'ûd'un Ferhengnâme-i Sa'dî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi”, *Bilim Yolu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3/ 2003, s.55-75.

bunu fevkalâde bir surette yazışından insan acaba müellif hazretleri bu eseri meydana getirdiği zaman pirlük çağına yaklaşmış mıydı diye şüpheye bile düşüyor. Bu beyitlerin bir takımları o kadar güzel ki Bâkî, Nâbî efendiler bile bu kadar yazabilirler.”⁸

5. Ferhengnâme-i Sa’dî Tercümesinin Nüshaları

Ferhengnâme-i Sa’dî Tercümesinin dört nüshası bilinmektedir. Bunlardan ilki Millet Kütüphanesi'ndeki (Ali Emîrî, Manzum, nr. 1209). nüshadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan bu nüsha yer yer harekeli bir nesihle her sayfaya 13 satır olarak ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 87 sayfa (45 varak) tutarındaki yazma 1073 beyitten ibarettir.

İkinci nüsha Mordtmann'ın bahsettiği⁹ ve Kopenhag Kraliyet Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında (Der Köngelige Bibliotek, Cod. Turc. 20) bulunan nüshadır. İstinsah tarihi ve müellifi belli değildir. Harekeli bir nesih hattıyla her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazıldığı gibi, sayfa kenarları da kırmızı cetvelle çizilmiştir. 51 varak tutarındaki yazmada 1025 beyit bulunmaktadır. Funda Şan bu nüshayı tanıtan ve değerlendiren bir makale kaleme almıştır.¹⁰

Eserin üçüncü nüshası ise Manisa'dadır (Manisa İl Halk Ktp., Muradiye, nr. 1856, vr. 1^b-33^b). Kimin tarafından ve ne zaman yazıldığı belli değildir. Bozuk bir ta'lik hatla her sayfaya 17 satır halinde istinsah edilen yazmada başlıklar yazılmayarak yerleri boş bırakılmıştır. Yazı itibariyle XV. yüz yılın ilk yarılarında istinsah edildiği tahmin edilen eserde yer yer hareke de kullanılmıştır. Bu nüsha Ali Emîrî nüshasından daha sağlam bir nüshadan istinsah edilmiş olmalıdır. Çünkü Kilisli Muallim Rifat'ın neşre esas aldığı Ali Emîrî nüshasında tashihe çalıştığı birçok beyit bu nüshada daha doğru ve aslına uygundur. Ancak bu nüshada da bazı beyitlerin yerleri farklı olup beyit sayısı itibariyle de Ali Emîrî nüshasından azdır (1064 beyit). Şerif Hulusi, Manisa nüshası ile Kilisli Rifat'ın neşrettiği matbu nüshayı karşılaştırarak iki nüshadaki birbirinden farklı olan beyitleri belirlemeye çalışmıştır.¹¹

⁸ *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 16.

⁹ J.H. MORDTMANN, *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Hannover 1925, "Mukaddime", s.10.

¹⁰ Funda Şan, "Ferhengnâme-yi Sa'dî Tercümesi'nin Kopenhag Nüshası Hakkında İlk Değerlendirme", *Türk Dilleri Araştırmaları* 23/2 (2013), s. 203-222.

¹¹ Şerif Hulûsi, "Ferhengnâme-i Sa'dî'nin Üçüncü Nüshası ve Veled Çelebi-Kilisli Rifat Neşriyle Mukayesesi", *TM*, IV(1934), s. 295-303.

Bunlardan başka, F. Köprülü'nün İstanbul kitapçılarından Nasrullah Efendi'nin oğlu Rıza Efendi'de gördüğünü söylediği şiir mecmuası içerisinde yer alan bir nüshadan daha bahsedilmektedir.¹² Buna göre *Ferhengnâme* mecmuanın 86 sayfalık kısmında her sayfaya 13 satır olarak yazılmış, 57 başlık çıkarıldıktan sonra 1061 beyitten ibarettir. Bu nüshanın fotokopileri bir tesadüf sonucu elimize geçmiş bulunmaktadır. Harekeli, fakat kötü bir yazıyla yazılmış olan bu nüshanın da istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Ancak dil özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla, öteki nüshalardan daha muahhardır. Nüshaların beyit sayıları birbirinden farklı olduğu gibi, tertipleri de birbirinden epey farklıdır ve karışıktır. Mesela eldeki nüshada vr. 6b de yer alan bir beyit A (ali Emiri) nüshasında vr. 24a'da K (Kopenhag) nüshasında vr.27b'de yer alabilmektedir. Bu da, nüshaların farklı kaynaklardan yazıldığını, mevcut nüshaların dışında başka nüshaların da bulunabileceğini akla getirmektedir.

6. *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi* Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi'nden ilk defa bahseden Veled Çelebi, eseri meşhur İslâm âlimi Sadeddin Mes'ûd b. Ömer-i Teftâzânî'ye isnat etmiştir.¹³ Gibb de *A History of Ottoman Poetry*' de *Ferhengnâme*' den aynı şekilde bahsetmektedir (c. I, s. 203). Kilisli Muallim Rifat ise eserin müterciminin Şeyh Mes'ûd b. Osmân-ı Gülşehrî olabileceğini söylemişse de¹⁴ *Süheyl ü Nevbahar*'ın tıpkı basım halinde yayımlanmasından sonra¹⁵ bu görüşünden vaz geçmiştir.¹⁶

Ferhengnâme'nin ilk neşrini Muallim Rifat-Veled Çelebi gerçekleştirmiştir. Ali Emiri nüshası esas alınarak gerçekleştirilen bu neşir hakkında Kilisli Muallim Rifat neşri nasıl gerçekleştirdiğini şöyle anlatmaktadır:

"Abd-i âciz, şu nüshayı Millet Kütüphanesindeki nüshadan yazdım ve ikinci nüshada olduğu gibi imlâ-yı kadimini aynen muhafaza ettim. Nüsha-i mezkûre güzel bir

¹² *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s. 176.

¹³ Veled Çelebi, "Edebiyyât-ı İslâmiyye", *Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Tarafından Girid Muhtâcînine İâneten Nüsha-i Yegâne-i Fevkalâde*, İstanbul 1313, s. 54.

¹⁴ *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 11.

¹⁵ J.H. MORDTMANN, *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Hannover 1925.

¹⁶ Kilisli Muallim Rifat, "Süheyl ü Nevbahar'a Dair", *TM*, II (1928), s. 401.

nesih ile yazılmış ise de hattatı ismini koymadığı gibi, tarih de koymamıştır. Bir de hattat birtakım kelimeleri harekesiz bıraktığı gibi ekseriya hareke koyduğu kelimelerde de yalnız hareke ile iktfa ederek cezim denilen tutarları da koymamıştır.

Nüsha-i mezkûrede fasıl başları la'l ile yazılmış olduğu halde fakîr onları da siyah mürekkebe ile yazdım. Nüsha-i mezkûrenin her sayfası 13 satır idi; ben de aynen öyle yaptım. Nüsha-i mezkûrede her beytin yanı başına beytin kaçınıcı sayıda olduğunu göstermek için rakam konmamış iken, ben her beyte bir rakam koydum.

Bir de fakir kitaptaki her beytin Bostan'daki aslını aradım, matbu Bostan'ın (1288'de Matbaa-i Âmirede basılmış olan nüsha) hangi sayfasında ise, iki mısraın ara yerine sayfa numarasını yazdım. Aynı zamanda Bostan kitabının dip tarafına bu kitabın sayfalarını ve kenarlarına beytin adedini yazdım. Bu sayede bu nüshaya bakıldıkda Bostan'daki vaziyet, Bostan'a bakılırsa buradaki vaziyet gözükecek ve Türkçesinden Farisisini, Farisisinden Türkçesini bulmak kolaylaşmış olacaktır."¹⁷

Neşirde her sayfanın altında bazı düzeltmeler ve açıklamalar da yer almaktadır. Eserin sonunda da bir lügatçe bulunmaktadır.

Bu neşirden sonra Şerif Hulusi Kilisli Muallim-Veled Çelebi neşri ile eserin Manisa nüshasını karşılaştıran bir makale neşretmiştir.¹⁸ Makalede iki nüshadaki birbirinden farklı olan beyitleri belirlemeye çalışmıştır.

Yekta Mutlu, *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesi* üzerinde bir mezuniyet tezi hazırlamıştır.¹⁹ Ali Emiri nüshası esas alınarak hazırlanan tezde tercümenin metni ilk defa transkripsiyonlu olarak verilmiş, gramer özellikleri üzerinde genişçe durulmuş ve bir de indeks ilave edilmiştir.

Halil Gülenç, Kilisli Muallim Rif'at neşri ile Manisa nüshasını esas alarak eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²⁰

Ahmet Kartal, *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesini Bostan* ile karşılaştırmıştır.²¹ Bu karşılaştırmada her iki eseri kullanılan vezin, kafiye, redif

¹⁷ *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 3.

¹⁸ Şerif Hulûsi, "Ferhengenâme-i Sa'dî'nin Üçüncü Nüshası ve Veled Çelebi-Kilisli Rifat Neşri ile Mukayesesi", *TM*, IV (1934), s. 295-303.

¹⁹ Yekta Mutlu, *Ferhengenâme-i Sâdî Tercümesinin Gramer Hususiyetleri, Metin-Gramer ve İndeks*, İstanbul 1948, (Türkiyat Enstitüsü tez no:272).

²⁰ Halil Gülenç, *Ferhengenâme-i Sa'dî, İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2010.

yönünden karşılaştırdığı gibi, içerik bakımından da bir değerlendirme yapmıştır. Bu çerçevede Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesinin tercüme yöntemini ele almış, *Bostan*'ın hangi bölümlerinden hangi beyitleri tercüme ettiğini belirlemeye çalışmıştır. Eserde kullanılan kelime kadrosuna da temas eden Kartal, Hoca Mesud'un Türkçe kelime kullanmadaki gayretine de vurgu yapmıştır. (Kartal, s. 74).

7. Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi'ndeki Arkaik Sözcükler

XIV. yüzyılda Türk dili ve edebiyatının gelişmesine Farsçadan yaptığı tercümelemlerle büyük katkıda bulunmuş olan Hoca Mesud, bu tercümelemlerinde Türkçe'yi büyük bir başarı ile kullanmıştır. Bu bakımdan dili sade, canlı ve akıcıdır. Gerek *Süheyl ü Nevbahar*'da (s.13-18), gerekse *Ferhengnâme*'de belirttiği gibi (s. 4, 5), bu eserleri kelime kelime tercüme etmeyip, o söz Türkçede nasıl söyleniyorsa o şekliyle ifadeye çalışmış ve yaptığı tercümeyle yabancı sözcüğü katmamıştır. Bu da onun yaptığı bu tercümelemlerin alelâde bir çeviri olmayıp yarı telif bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Nitekim *Ferhengnâme*'yi *Bostan*'la karşılaştıran Kilisli Rifat, Hoca Mesud'un şairlik kudretini takdirle karşıladığı gibi,²² Fuat Köprülü de Hoca Mesud'un şairlik kudretinin fevkalâde yüksek olduğunu ifade etmektedir.²³

Eserlerini bir sanatçı titizliği ile meydana getiren müellif, onların yalnızca beğenilmesini değil, ayrıca okuyucunun bundan zevk almasını da gaye edinmiştir. Bu bakımdan eserlerini hikmetli sözcükler, temsiller ve öğütlerle süslemiştir. Onun için eserlerinde halkça söyleyişlere, deyimlere ve ata sözlerine çok sık rastlanır. Bu bakımdan Hoca Mesud'un tercümelemleri XIV. yüzyıl Türkçesinin kelime hazinesi ve gramer yapısı bakımından son derece önemlidir. Şairin dili son derece sade olup Arapça Farsça kelimelere çok az yer vermiştir. *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesinde* yaklaşık 11.000 (10784) kelime kullanmıştır; bunların %70'ten fazlasının Türkçe olduğu ifade edilmektedir (Kartal, s.74). Bu da bize şairin Türkçeye ne kadar önem verdiğini, eserlerini oluştururken kendi dönemindeki yaşayan Türkçenin imkânlarından azamî ölçüde yararlanmaya çalıştığını göstermektedir. Bu bakımdan onun

²¹ Ahmet Kartal, "Sa'dî'nin Bostan'ı ile Hoca Mesud'un Ferhengnâme-i Sa'dî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi", *Bilim Yolu*, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/ 2003, s.55-75.

²² *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 16.

²³ Fuat Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s. 189.

tercümelerinde, bugün arkaik diyebileceğimiz, ama zamanında kullanılan dilin canlı birer parçası olan pek çok söz mevcuttur. Bu çalışmada *Ferhengnâme Tercümesinde* yer alan arkaik üzerinde durulacaktır.

ac- “Acıkmak, açlık hissetmek” ET (*Alt. Gr.* 317), DLT (I, 72, *er âçtı* “adam acıktı”) *âç-* şeklinde kullanılan fiil, EAT metinlerinde hem *aç-*, hem de *ac-* olarak iki şekilde de mevcuttur (TS, I, 8). Kelime, *Ferhengnâme-i Sa’di Tercümesinde ac-* biçimiyle kullanılmıştır.

Ne lâzım acıp uğrayasın güce

Ki gündüzün irküp yiyesin gice (M11b-11, A14a-11)

“Gündüz toplayıp gece yiyecek olursan, acıkıp sıkıntıya düşmen gerekmez.”

Zihî kaygulu yatdı ol her gice /

Ki ayruk aşın gözede çün aca (M15a-9, A28b-4)

“Her gece (açlık, yemek) kaygısıyla yatmak, acıkınca başkasının yemeğini gözetmekten daha iyidir.”

acın “Açlıktan, aç olarak, açlıkla” < *ac-ı-n ac* isminin vasıta hali.

Kişi olan âdem acın öldi çok /

Ki miskinler aşı-y-la olmadı tok (M4b-15, A5b-12)

“Asil ruhlu olan insan acından öldü de, zavallı, miskin birinin yemeğiyle karnını doyurmadı.”

İşit Sa‘ dî’ nün tatlu sözünü bol /

Turuş yüzlü olunca açlıktan öl (M21b-4, A22a-12)

“Arkadaş! Sadi’nin tatlı sözünü dinle; ekşi suratlı olmaktansa, açlıktan öl (daha iyi).”

ağmak “Yerden yukarı doğru yükselmek, yukarı çıkmak” < ET *âg-* (Clauson 1972, s. 77).

Ne eylük ide ol ulular bege /

Ki âhlar ağa ellerinden göge (M4b-8, A5b-5)

“Ellerinden göge beddualar yükselen o kişiler, hükümdara nasıl iyilik yapacaklar?”

Tolav bigi ağlayı dönerler /

İñileyüp ağarlar u inerler (M19b-11, A20a-4)

“Dolap gibi ağlayarak dönerler; inleyerek çıkarlar ve inerler.”

*Ay u gün ü ülker senüñ-çün toğar /
Sarâyuñda kandıldür iner ağar (M29a-11, A38a-7)*

“Güneş, ay ve ülker senin için doğarlar; bunlar senin sarayını aydınlatan inip çıkan kandillerdir.”

ağü “Zehir” < ET *agu* (Clauson, 78; DLT, I 89, III, 339).

*Çü düşmen düzer tatlu sözi i yâr /
İnanma ki ağuyı bala qarar (M11a-2, A13a-10)*

“Ey akıllı insan! Düşmanın sana tatlı sözler söylemesine sakın inanma; çünkü o zehiri bala karıştırmaktadır.”

*Şeker acı ola ağudan biter /
Virürse şu kim yüzi sirke şatar (M14b-12, A27b-4)*

“Yüzü sirke satan (ekşi suratlı) kişinin verdiği şeker, zehirden daha acı olur.”

ağü ağacı “Zakkum ağacı” (TS, I, 58).

*Nite vire hurmā ağü ağacı /
Yâhūd ola mı hiç hurmā acı (M8a-1, A9a-7)*

“Zakkum ağacı hurma vermez; hurma da acı olmaz (zakkum ağacı nasıl hurma verir; yahut hurma hiç acı olur mu?)”

ağşam ucu “Gecenin sonu”

*Eger pādīşāhdur eger eskici /
Atar tañ dükense ağşam ucu (M15b-4, A28b-3)*

“Padişah da olsun, dilenci de olsun, gece sona erince şafak söker.”

aldağuç “Aldatıcı, hilekâr, yalancı” < *al-da*-filinden **-ğuç** eki ile türetilmiş sıfat. EAT dönemi metinlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (TS, I, 93). Ağızlarda “kandırarak şey, söz” anlamıyla *aldanguç* biçimi de bulunmaktadır (DS, I, 209).

*Hem addurmağıl aldağuca ayak /
Amān virmegil işi üstine bağ (M9b-8, A11b-3)*

“Aldatıcı, hilekâr kimsenin işinden baş kaldırmasına fırsat verme, ona adım attırma.”

alduzmak “Malını elinden aldırarak, soyulmak” < *al-* fiilinden *-duz-(-dur-)* eki ile türetilmiştir. DLT (I, 87, *ol tawar aldudı* “o malı aldırdı, malı soyuldu”).

Ƙamu naħl düzen ögin alduza /

Esiri olan böyle nite düze (M29a-13)

“Mumdan süs ağacı yapanlar (Allah’ın yaratması karşısında hayretten) akıllarını kaybederler; (hakiki bir hurma ağacı gibi bir) nahıl nasıl yapabilirler?”

altın “Alt, aşağı, alttaki” (Alt. Gr, 319; EUTS, 13; DLT, I, 108,109)

Degirmenüñ üstin taşısın gice /

Ol altın taşı gündüz uğrar güce (M25a-9, A33a-1)

“Gece değirmenin üst taşısın; gündüz de zahmet çeken alt taşı oluver.”

alu “Aşağı; değersiz, zayıf, güçsüz, âciz” <ET *alıĝ* (Clauson, 135), DLT *alıĝ* (I,64,384). Sondaki *g*’nin erimesiyle kelime EAT metinlerinde *alu* şeklinde kullanılmaktadır (TS, 115,116,117).

Şunuñ bigi iken sinekden alu /

Bu gün olduñ uş buncalara ulu (M28b-11, A37b-4)

“Bir sinekten daha âciz ve güçsüz bir durumda iken işte bugün (büyüdün) güç , kudret sahibi oldun”

aluca “Daha aciz”

Sen uş ‘özrsüz eylemezsin hüner /

Öğünme iy ‘avratdan aluca er (M32a-3, A42b-2)

“Hiçbir özrün olmadığı halde bir hüner göstermiyorsun; avrattan daha aciz bir kişisin, boşuna öğrenme!”

aludan alu “Aşağının da aşağısı, çok değersiz, aşağılık”

‘Aĝāsuz kişidür aludan alu /

Dünün diri dutar u gönlin ölü (M12b-2, A15a-11)

“Keremsiz kişi, gecesini diri tutup gönlünü ölü tutan aşağılık kimse gibidir.”

alu görmek “Âciz görmek”

Ol oħtın olasın ‘aziz ü ulu /

Ki sen kendüzünü göresin alu (M22a-16, A23b-6)

“Sen kendini (başkalarından) aşağıda gördüğün zaman, yüce ve değerli biri olursun.”

alu kalmak “Geri kalmak, aşağı kalmak, âciz kalmak”

Meşeldür ki bu sözde yokdur yalan /

Ne er ola ‘avratdan alu kıalan (M32a-4, A42b-4)

“Şu mesel sözde asla yalan yoktur; karısından âciz olan erkek, erkek değildir.”

Yarın sinde hem eyle olasısın /

Ki kırıncadan alu kıalasısın (M28b-12, A37b-5)

“Yarın mezarda kırıncadan daha âciz bir durumda kalacaksın.”

añul “Yavaş, sakın, yumuşak, hafif” < ET *amul* (Clauson, 160-161); DLT *amul* “sessiz, sakın, yavaş yavaş, kimıldamayan adam” (I, 74, III, 131). Ağızlarda *añul* biçimiyle de mevcuttur (DS, I, 269)

Gelürse saña hâkimün sözi saht /

Añul söyle maşkûma iy nîk-baht (M22a-9, A23a-8)

“Ey iyi talihli kişi! Eğer hâkimin sözü sana sert ve ağır geliyorsa, sen de maşkûma yumuşak söyle.”

añulcağaz “Yavaşça, usulca, yuuşaklıkla”

Ger añulcağaz gönlini alasısın /

Yeg andan ki biñ kez çeri salasısın (M10b-10, A13a-2)

“Yumuşaklıkla, tatlılıkla (düşmanın) gönlinü alman, bin kez üzerine asker göndermeden daha iyidir.”

apılamak “Okşamak, gönlinü hoş tutmak, sevindirmek” < *apa* “ana, abla” (DLT, I, 86) isminden *-la-* ile yapılmış fiil.

Dürüş yoqsult şakla vü apıla /

Ki derviş-ile pâdişâh yapıla (M4b-3, A4b-8)

“Yoksul kişileri (ahaliyi) koru ve gönüllerini hoş tut; zira (padişah bunlar sayesinde) padişahlık yapmaktadır.”

Öküş guşşa yi vü çevürme yüzi /

Apılayı gör bir kişi-çün yüzi (M13a-1, A16a-2)

“Çok üzülse de yüzünü döndürüp (vazgeçme); bir kişiyi elde etmek için yüz kişinin gönlinü hoş tutmaya çalış.”

arı “Temiz, pak” < ET *arıg* (Clouston, 213; Alt. Gr. 320; DLT, I, 12, 18, 63). EAT metinlerinde *arı/aru* biçiminde geçen (TS, 193, 194, 195) kelime ağızlarda da aynı şekilde yaşamaktadır (DS, I, 312, 338). Ağızlarda ayrıca hem *arığ* biçiminde (DS, I, 314) hem de, *aru duru* “tertemiz” şeklinde ikilemeli olarak da kullanılmaktadır (DS, I, 337).

*Arı geldüñ ü hem arı gide gör /
Ki ‘ârest nâ-pâk reften be-gür (M7a-14)*

“Temiz geldin, temiz gitmeye çalış; mezara kirli gitmen utanılacak bir durumdur.”

*Ne var hoş düzüldi-y-ise şüretüñ /
Sen aldanma arı gerek sîretüñ (M29a-6, A38a-2)*

“Suretinin, görünüşünün güzel olmasına bakıp da aldanma; esas ahlakının, karakterinin temiz olması gerekir.”

*Arılar hâkı-y-çün çepel işden /
İrağ dut her dürlü teşvîşden (M33b-4, A44b-1)*

“Yarabbi! Temiz kullarının hürmetine beni her türlü kirli ve karışık işlerden uzak tut!”

arı dutmak “Temiz tutmak, temiz bulundurmak”

*TONN arı dutan içini pelîd /
Nite uçmağa duta bile ümîd (M20b-12, A21a-12)*

“Elbisesini temiz tutup içini kirli tutan kişi, cennete gitmeyi nasıl ümit edebilir ki.”

artuğ “Başka, gayrı; çok, fazla ziyade” < ET *artuk* (Clouston,205, DLT (I, 99;II,137). EAT’de yaygın olarak kullanılan (TS, I, 232-240) kelimenin ağızlarda *artuh*, *artoh*, *artuh*, *artuk*, *artuğ* şekillerine de rastlanmaktadır (DS, I, 334, 336).

*Degül elde kuvvet kilidi dili /
Kimüñ Tañrı’dan artuğ irer eli (M30a-4, A39a-7)*

“Kuvvet anahtarı elde değil; Allah’tan başka (yaratmaya) kimin gücü yeter.”

*İgen şarpdur ‘akıl yolu vü piç /
Bilür ‘ârif Allah’dan artuğı hiç (A19b-4)*

“Akıl yolu oldukça sarp ve dolambaçlıdır; ârif olan kişi Allah’tan başkasının bir hiç olduğunu bilir.”

*Çü nâkes kişi luğf-ıla söz bula /
Tekebbürligi dahı artuğ ola (M9b-6, A11b-1)*

“Cimri kişi iyilikle konuşmaya başlarsa, büyüklük taslaması daha fazla olur.”

aruḥ “Zayıf, cılız, kuru, sıksa; yorgun” < ET *aruk* (Clauson, 214; DLT, I, 66,148, 258).

Elümdemise didi burunduruh /

Ne yük dartadum ne oladum aruh (M17a-7, A24b-13)

“Eğer dizgin elimde olsaydı, ne yük çekerdim ne de (böyle) yorulurdum.”

aşşı “Fayda, kâr, kazanç, yarar” < ET *asıg* (Clauson, 244; DLT, I, 64, 494, III, 13). EAT’de *assı* biçimiyle yaygın olarak kullanılan kelime (TS, I, 247-254), ağızlarda *asıg*, *asığ*, *asıq*, *ası*, *assı* şekillerinde de kullanılmaktadır (DS, I, 342).

Sen uyhudan imdi uyan iy ulum /

Ne aşşı şu dem kim uyara ölüm (M7a-2, A41a-2, K46a-5)

“Ey uyuyan kişi! Şimdi uykudan uyanman lazım. Seni uykudan ölüm uyardırarak olursa bunun ne faydası olur?”

Şuyı kıt-iken kesmege bağla bil /

Ne aşşı çü taş revân ola sil (M18a-3, A16a-13)

“Su az iken önünü kesmeye çalış; sel olup taşınca uğraşman fayda etmez.”

Şu kötrüm ki öldi vü degşürdi hâl /

Ne aşşı koyar-isañ ağzına bal (M29a-10, A38b-9)

“Halini değiştirip ölmek üzere olan hastanın ağzına bal koymanın bir faydası olmaz.”

aşağa “Alt taraf, aşağı” < *aşak-a*, *aşak* isminin yönelme hali.

Niçe heybet-ile akar-ısa seyl /

Başı aşğa eyler inişe meyl (M22a-10, A23a-9)

“Sel suyu başı aşağı edip inişe doğru aktığı için ne kadar heybet ile akıyor.”

aşah/aşak “Alçak, aşağı, alt” < ET *aşak* (Clauson, 259; DLT, I, 66). EAT’de *aşah/aşak* olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır (TS, I, 262).

Güci yitdügince yüceldür tamin /

Aşah tamlınuñ hiç yiyimez ğamin (M9a-13, A10a-5)

“(O mürüvetsiz kişi), damı aşağıda olanın durumunu hiç düşümeden gücü yettiğince sürekli kendi damını yükseltmeye çalışır.”

aşah gönüllü “Gönlü kırık, incinmiş, âciz”*Sıma gönlin aşah gönüllülerün /**Ki dâyim eli üstün olmaz erün (M12a-5, A14b-10)*

“(Ey yüce kişi! Emrin altında olan) âciz kişilerin gönüllerini kırma; çünkü kişinin eli her zaman üstün durumda olmaz (belki sen de bir gün onlar gibi emir altında yaşamak durumunda kalırsın).”

aşahlık “Alçak gönüllülük, tevazu”*Ululuk bula aşahlık kıvan /**Anuñ bigi tama budur nerdübân (M20b-10, A21a-10)*

“Tevazu gösteren, alçak gönüllü davranan kişi yücelik bulur; çünkü yücelik damının merdiveni tevazudur.”

aşahlık itmek “Alçak gönüllülük etmek, tevazu göstermek”*Aşahlık ide gör ögünü dir/**Aşah budaguñ yimişin kimse yir (M22a-13, A23a-12)*

“Aklını başına topla da mütevazi ol, zira aşağıda olan dalın meyvesini herkes yer (meyveli dal başını aşağı tuttuğu gibi, akıllı insan da mütevazi olur).”

*Çü toprağdur aşluñ bu kibri bırak /**Pes aşahlık it nite kim toprağ (M20b-1, A21a-1)*

“Ey insan! Madem ki aslın topraktır, öyle ise bu kibri bırak da toprak gibi tevazu göster.”

aşaklanmak “Alçak gönüllü davranmak”*Çü göre ki câhil igen kin dutar /**Aşaklana her kimse kim dîn dutar (M6a-3, A7a-10)*

“Cahil kimselerin çok kin tuttuklarını görürsün; dinine bağlı kimseler ise alçak gönüllü davranırlar, tevazu sahibidirler.”

ayğut “Karşılık, mükâfat; bilmukabele, karşılık olarak”*Sen içürme karluca şu yavuza /**Ki içüresin ayğutın yaz buza (M21b-13, A22b-9)*

“Kötü kişiye karlı su içirme; eğer içirirsen, karşılığını buza yaz (Kötülere iyilik yapmak, buza yazı yazmak gibidir).”

ayık “Sarhoşluğu veya baygınlığı geçmiş olan, sarhoş olmayan, akli başında” < ET *adig* (Clauson, 46; DLT I, 63) Ağzılarda *ayık, ayıh, ayuk* “ayılmış, uyanık, akli başında” anlamlarında da kullanılmaktadır (DS, I, 417

Ḳavî ḳollu vü ḳısa ellü bayık /
İgen uşlu şeydâ key esrük ayık (M18b-16, A18a-3)

“(Hak âşikların) kolları kuvvetli, elleri kısadır; bazen akli başında bazen de delirmiş sarhoşlardır.”

ayın bayın olmak “Şaşırmak, şaşırp kalmak, tuhaflaşmak” < TS, I, 319; DS,I, 418

Nite kişi söz söyler oğurlayın /
Ki fâş olıcaḳ ola ayın bayın (M16b-2, A29b-10)

“Kişinin gizlice konuşması doğru değildir; zira (söylediği söz) açığa çıkınca, şaşırp kalır.”

ayruk / ayruḡ “Başka, diğer, başkası; artık, bundan sonra” < ET *adruk* (Clauson, 65; DLT,I,98).

Bir ayruk kişi râzuñi çün bile /
Ger ol bilüye ağlayalar ola (M11a-4, A13a-12)

“Eğer bir başka kişi sırrını biliyorsa, o bilgiye ağlasınlar artık (Vay o bilginin haline!).”

Ḳayâsuzlıḡ idüp utuzan oyın /
Nite ḳayura ayruḡuñ yüz şuyın (M22a-2, A23a-1)

“Edepsizlik yaparak oyun kazanan kişi, başkasının onur ve haysiyetini nasıl düşünür ki? (düşünmez).”

Çü farḳ üzre ḳona ḳocalıḳ tozı /
Yiḡit ‘ıyşına dutma ayruk yüzi (M30b-12, A40a-5)

“Başına yaşlılık tozu konunca, artık gencin yaşaması gibi yaşamaya heves etme!”

ayrukşı “Başka, başka türlü, farklı, bambaşka” < EAT’de *ayrukşı, ayrukşı, ayruhsı* şekilleri de mevcuttur (TS, I, 336).

Ger ayrukşı olur-ısa ḫarf u şavt /
Nite ola bir nesne ma‘nide fevt (M3a-6, A3b-5)

Bilür misin ayrukşı olan ḫâli /

Ne çün raqş ururken şalarlar qolı (M19b-8, A20b-5)

“Sema yaparken kolları niçin (yana) salarlar; bundaki başkalığı biliyor musun?”

azmak “Doğru yoldan çıkmak, yolu şaşırmaq, kaybolmak”

Yol azan kişiden ne var binse at /

Yig ol yaya kim yol yürüye oñat (M7b-10, A8b-11)

“Ata binip de yolunu şaşırnan kişiden doğru yolda yürüyen yaya daha iyidir.”

Ecel añsuzın üzeñüyi üzer /

Elüñden çıkar dizgin ögüñ azar (M31b-5, A42a-1)

“Ecel ansızın üzeniyi koparır, dizgin elinden çıkar, akıl baştan gider.”

bağarsuq “Bağırsak” < ET *bagırsuk* (Clauson, 320, DLT, I, 502). Kelime EAT metinlerinde *bagırsuk*, *bagarsk*, *bagırsuk*, *bagırsuk* şekillerinde de geçmektedir (TS, I, 363-365).

İki göz qolmadı vü bir qarın /

Bağarsuq boş olduğı yigdür dirin (M14a-9, A26b-11)

“Bu iki göz ile bir karın (hiçbir zaman) doymaz; onun için bağırsağın boş olması daha iyidir, diyorum.”

Bağarsuqda eylerse bir loqma piç /

Temāmet olur cāhilüñ ‘ömri hiç (M23a-4, A24a-10)

“Bir lokma bağırsakta buruntu meydana getirirse, cahil kişinin bütün ömrü telef olur.”

bağlamak “Önüne set çekmek, kapamak” < *bağ-la-* ET *bağla-* (Clauson,314,315).

Çü kuvvet şıymaya düşmen bilin /

Döküp ni‘meti bağla fitne yolın (M8b-7, A11a-2)

“Düşmanın belini (güçle) kıramıyorsan, önüne nimet dökerek fitne yolunu kapatmak gerek.”

balqımaq “Şimşek çakmak, parlamak, ışık saçmak” < *balk-ı-* türemiş fiil, (*Kitabü'l-idrâk*, s.14.,TS, I, 391-393). Ağızlarda *barkımaq* şekli de mevcuttur (DS, II, 508)

Ne var āhdan olsa gözügü tebāh /

Gönül gözgüsi balqır idicek āh (M32b-14, A43b-3)

“Aynaya karşı âh çekilince ayna buğlanır, ama gönül aynası âh çekilince parlar.”

baş “Yara” < ET *bâş* (Clauson, 376; DLT, I 191,192, II, 72, 240; TS, I, 414-416)

Ki ok demreni itse gövdede baş /

Yig andan ki mi' de tola siñmez aş (M23a-3, A24a-9)

“Midenin sindirilemeyecek derecede yemekle dolu olmasından ok temreninin vücudu yaralaması daha iyidir.”

baş oynamak “Hayatını tehlikeye atmak, canını feda etmek” < TS, I, 451.

Ferâgatda düzgil çerinûñ işin /

Ki oynaya buñ gün olıcağ başın (M10a-3, A12a-1)

“Barış zamanlarında askerin işini yap (hoş tut) ki, sıkıntılı günlerde canını feda etmekten çekinmesin.”

başakçı “Ekin biçildikten sonra tarlalarda kalmış başakları toplayan ve bununla geçinen kimse” <ET *baş+ak* (Clauson, 378; TS, I, 419; DS, II, 551).

Ziyâna virür hürmen issi işin /

Ki başakçıya karşı şalar başın (M12a-3, A14b-8)

“Eğer harman sahibi başak toplayanlara eziyet ederse, işini ziyana sokmuş demektir.”

başmak /başmağ “Ayakkabı” <Clauson, 382; DLT, I, 378, III, 417. EAT’de paşmak biçimiyle de geçmektedir (TS, I, 448-450). Ağızlarda ise *başmağh*, *başmağ* biçimleri de mevcuttur (DS, II, 564). Kelimenin yapısı hakkında çeşitli açıklamalar yapılmışsa da kökü tam olarak açıklanamamıştır (bk. Eren, 43).

Yalñ yig mi ayak ya başmak tarı /

Sefer yig mi ya evde savaş varı (M25a-4, A32b-9)

“Ayağı sıkın dar ayakkabı giymektense, yalı ayak olmak daha iyidir. Evde (yaramaz kadınla) kavga gürültü yapmaktansa, sefere çıkmak daha iyidir.”

Tapu idüp el başmağa urma tur /

Vir etmek baña başuma başmağ ur (M12b-1, A15a-10)

“Saygı gösterip ayakkabımı çevireceğine, bana ekmek ver de ayakkabıyla kafama vur.”

bayık “Gerçek, doğru, şüphesiz; açık, belli, muhakkak” < bay-ı-k (Clauson, 38; ,DLT, II, 166; TS, I, 465-466; DS,II, 579).

Bayık bil ki kızılığ-ıla katı kış /

Aña kim ola mâlı key sehl-imiş (M5b-1, A6a-5)

“Şunu iyi bil kıtlık ile geçen şiddetli kış, malı olan kimseye çok kolay gelir.”

Güç idene kıalmaz bayık ruzigâr

Hemin aña la‘net kıalur bi-şümâr (M4a-17, A5a-10)

“Şüphesiz dünya zâlime kıalmaz; ama arkasında sayısız beddua ve lanet kıalır.”

Şu kim ana kıarnında oğlan düzer

Bayık ‘ömri vü rızkı bile yazır (M15a-12, A28a-7)

“İnanı ana kıarnında yaratan (Yüce Tanrı), gerçekte insanın ömrünü ve rızkıını birlikte yazmaktadır.”

becid “Ciddi olarak, gerçekten; sürekli olarak; fazla, çok” < Far. be- Ar. cidd

Becid eyleme dīvār önünde lâğ /

Ki dīvāruñ ardında olur kıulağ (M16b-1, A29b-9)

“Duvarın önünde çok şaka yapıp konuşma; kim bilir belki duvarın ardında kulak vardır (dinleyen olur).”

Becid bilür-idüñ yarağ itmegi /

Hiç añmaz mıduñ sen yola gitmegi (M30a-7, A39a-9)

“Sürekli (burada kalmanın) hazırlığımı yapmayı biliyordun da, bir gün yola çıkacağını hiç anlamıyor muydun?”

bicik “Meme, meme başı” < *bici-k* yansıma sözden küçültme eki ile yapılmış söz. DS, II, 681, TS, I, 544.

Yürekde kıamar var bicikte anı /

Görü bil ki süddür yüregüñ kıanı (M28b-8, A37b-1)

“Yürekteki damarın memelerde olduğunu görebilirsin; o zaman süt kalbin kanıdır.”

bilü “Bilgi, malumat” < ET *bilig* (Clauson, 339; DLT, I, 89, 92; TS, I, 569-572).

Tağılup bilü vü gidüp ‘akl u hüş /

Öğütten kıulağ kıolu elleri boş (M19a-2, A18a-5)

“(Hak âşıklarının) akılları başlarından gitmiş, bilgileri dağılmıştır. Elleri boş, kulakları ise öğütten doludur (nasihata karşı kulakları tıkalı).”

Bir ayruğ kişi rāzuñi çün bile /

Ger ol bilüye ağlayalar ola (M11a-4, A13a-112)

“Eğer sırrını senden başkası bilirse, o bilgiye ağlamak gerekir.”

Kısaltmalar:

A : Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi Ali Emiri nüshası

Alt. Gr.: Alttürkische Grammatik

Ar. : Arapça

Bk. : Bakınız

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DLT : Divanü Lügati't-Türk

DS : Derleme Sözlüğü

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

ET : Eski Türkçe

EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Far. : Farsça

M : Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi Manisa nüshası

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TM : Türkiyat Mecmuası

TS : Tarama Sözlüğü

Vr. : Varak

Kaynakça

BANGUOĞLU, Tahsin, *Altosmanische Sprach Studien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li lisân al-Etrâk*, İstanbul 1931.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Sayı 260, İstanbul 1968.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

ÇELEBİ, Veled, "Edebiyyât-ı İslâmiyye", *Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Tarafından Girid Muhtâcînine İâneten Nüsha-i Yegâne-i Fevkalâde*, İstanbul 1313, s. 54.

Derleme Sözlüğü, I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, 1965.

DİLÇİN, Cem, *Mes'ûd b. Ahmed Süheyl ü Nevbahâr İnceleme-Metin Sözlük*, Ankara 1991.

Divanü Lûgat-it Tercümesi, (Çev. Besim Atalay), I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara 1999.

GABAİN, A.Von, *Altürkische Grammatik*, 3. Auflage, Otto Harrassowitz Wiesbaden 1974.

GIBB, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, I, London 1900.

GÜLENC, Halil, *Ferhengnâme-i Sa'dî, İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2010.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

HULÛSİ, Şerif, "Ferhengnâme-i Sa'dî'nin Üçüncü Nüshası ve Veled Çelebi-Kilisli Rifat Neşriyle Mukayesesi", *TM*, IV(1934), s. 295-303.

KARTAL, Ahmet, "Sa'dî'nin Bostan'ı ile Hoca Mes'ûd'un Ferhengnâme-i Sa'dî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi", *Bilim Yolu*, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2003, s.55-75.

Kilisli Muallim Rifat, "Süheyl ü Nevbahâr'a Dair", *TM*, II (1928), s.401-409.

Kilisli Muallim Rifat-Veled Çelebi, (*Kır şehri*)li ve *Ta'bir-i Digerle (Gül şehri)li, Gülşehrî Mahlasıyla Meşhur Şeyh Mes'ûd b. Osman, Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, İstanbul 1340-1342.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994.

KÖPRÜLÜ, Fuat *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 174-191.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *Yeni Türk Mecmuası*, I/4 (1933), s. 284-290.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Ferhengnâme-i Sa'dî Yahut Muhtasar Bostan Tercümesi ve Süheyl ü Nevbahâr", *TM*, II (1928), s.481-496.

MORDTMANN, J.H., *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Hannover 1925.

MUTLU, Yekta, *Ferhengnâme-i Sâdî Tercümesinin Gramer Hususiyetleri, Metin-Gramer ve İndeks*, İstanbul 1948, (Türkiyat Enstitüsü tez no:272).

ÖZKAN, Mustafa, "Hoca Mesud Hayatı ve Eserlerine Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 84 (İstanbul 1993), s. 183-202;

ÖZKAN, Mustafa, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelelerin Türk Diline Etkisi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (3) İstanbul 2011, s.1-64.

ÖZKAN, Mustafa, *Cinâni, Cilâü'l-kulüb, Giriş-İnceleme- Metin- Sözlük*, İstanbul 1990.

ÖZKAN, Mustafa, *Mahmud b. Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme- Metin- Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Genişletilmiş 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017.

STACHOWSKI, Marek, *Etimoloji*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011.

ŞAN, Funda, “*Ferhengnâme-yi Sa'dî Tercümesi'nin Kopenhag Nüshası Hakkında İlk Değerlendirme*”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 23/2 (2013), s. 203-222.

Tarama Sözlüğü, I, A-B, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı:212, Ankara 1963.

TAŞ, İbrahim, *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Öğeler*, Palet Yayınları, Konya 2009.

YAVUZ Kemal, XII-XV. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27, 1983, s. 9-54.